

Halid Bulić

University of Sarajevo

halid.bulic@ff.unsa.ba

ORCID: 0000-0002-4779-5571

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE

NR 24 (2023)

DOI: 10.14746/pss.2023.24.10

Data przesłania tekstu do redakcji: 10.04.2023

Data przyjęcia tekstu do druku: 20.01.2023

Elementi pučke pragmatike u bosanskim poslovicama

ABSTRACT: Bulić Halid, *Elements of Folk Pragmatics in Bosnian Proverbs*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 24. Poznań 2023. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 235–251. ISSN 2084-3011.

This paper discusses the views on pragmatic subjects explicitly mentioned or implied in Bosnian folk proverbs. For the purposes of the research, three collections of proverbs were analyzed: *Narodno blago* by M. K. Ljubušak (1887), *Na nebu paučina* by V. Gunić (1999) and *Krajiške izreke i poslovice* by A. Sijamhodžić (2017). In these collections many proverbs that deal with pragmatic subjects are recorded. Such proverbs are cited and commented upon in the central part of the paper. They mostly refer to the effects of language use, language as a sign of personality or identity, appropriateness, indirectness, politeness, speech acts (primarily promises, advice and compliments) and co-operation (Grice's *Cooperative Principle*, its maxims, and hedges).

KEYWORDS: folk linguistics; folk pragmatics; proverbs; Bosnian language; speech act

1. Pučka lingvistika (engl. *folk linguistics*) izučava misli, stavove i uvjerenja koja o jeziku imaju nelingvisti. Predmet proučavanja ove discipline može se shvatiti veoma široko, tako da može obuhvatiti sve pristupe proučavanju jezika, sve oblasti unutar lingvistike kao i sve nivoe jezičke strukture. U savremenim proučavanjima oznake **puk** i **pučki** ne koriste se sa značenjem koje implicira da su ljudi na koje se odnose nazadni ili neprosvijećeni; „to jednostavno nisu stručnjaci, a podaci prikupljeni od njih mogu odgovarati naučnim saznanjima, mogu biti u opreci s njima ili čak uključivati oblasti kojih se naučni pristupi nisu ni dotakli“¹ (Preston, Niedzielski, 2017, 197). U bosnističkim istraživanjima dosad nije pokazano naročito zanimanje za pučku lingvistiku. U različitim se udžbenicima i rječnicima termina (najčešće šturo) govori o **pučkoj etimologiji**. Jedan od rijetkih bosnističkih tekstova koji ozbiljno razmatra (potom i opovrgava) **pučke podatke** o porijeklu specifičnog slučaja zamjene jata jeste tekst „Jedna narodna hipoteza o porijeklu ekavizama u govorima tešanjско-maglajskog kraja“ (Bulić, 2006).

1.1. Pučka pragmatika veoma je mlada oblast unutar pučke lingvistike i može se reći da se njezin značajniji razvoj tek očekuje. Prema Preston i Niedzielski (2017, 197), pučka pragmatika nije se izdvojila kao posebno područje zanimanja sve do dopunjenog izdanja njihove knjige *Folk linguistics* (Mouton de Gruyter, Berlin, New York) iz 2003. godine. U skladu s ranijim određenjem pučke lingvistike, pučku pragmatiku mogli bismo definirati kao **disciplinu koja proučava misli, stavove i uvjerenja koja nelingvisti imaju o pragmatičkim temama** ili „predteorijsko znanje, uvjerenja i očekivanja u vezi s komunikacijom i upotrebom jezika“ (Allot, 2010, 78; cf. Bakšić, Bulić, 2019, 53). Naravno, iako se kao disciplina izdvojila relativno kasno, treba imati na umu da su stavovi i uvjerenja koje ona proučava oduvijek postojali. „Primjer pučke pragmatike je, recimo, uvjerenje da je *obećanje ludom radovanje*, odnosno da ljudi često daju obećanja bez namjere da ih održe“ (Bakšić, Bulić, 2019, 53). Važno je istaći da je za pučku pragmatiku ključno da proučava „znanje o“ nečemu, a ne „znanje kako“ to nešto postići (cf. Preston, Niedzielski, 2017, 197). „Znanje kako“ intuitivno posjeduje svaki

1 Svi su prijevodi u tekstu naši.

kompetentni korisnik jezika, a osvješćivanje i opisivanje tog znanja zadatak je znanstvene pragmatike, ne pučke. Ako se osvrnemo na prethodno navedeni primjer, možemo reći da pučku pragmatiku zanimaju stavovi i uvjerenja o obećanju, a ne načini i uvjeti davanja obećanja.

1.2. Pučka pragmatika može se zanimati za sve pragmatičke teme, a to podrazumijeva i niz tema koje pragmatika dijeli sa semantikom, gramatikom, sociolingvistikom, psiholingvistikom itd. (O temama i granicama pragmatike v. Bakšić, Bulić, 2019; Levinson, 1983; Palašić, 2020.) Preston i Niedzielski (2017) posebno se osvrću na indirektnost, implikature, indeksičnost, primjerenost i učtivost.

2. Podaci za istraživanje pučke pragmatike mogu se dobiti pomoću svih metoda kojima se i inače sakupljaju podaci za lingvistička istraživanja, počevši od posmatranja (tj. osluškivanja) pa do anketa, upitnika i intervjua. Korisni podaci mogu se pronaći i analizom gotovih materijala, naprimjer, drama, filmova, crtanih filmova, stripova, drugog sadržaja objavljenog u medijima – ukratko analizom različitih korpusa.

2.1. Korpus za istraživanje koje predstavljamo u ovom radu bosanske su narodne poslovice objavljene u trima zbirkama nastalim u trima stoljećima (19, 20. i 21). To su prvo izdanje knjige *Narodno blago*, koju je 1887. godine u Sarajevu objavio Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak² (za nju ćemo u ovom radu koristiti skraćenicu MKN), prvo izdanje knjige Vehida Gunića³ *Na nebu paučina: Bosanske izreke* (BosniaArs, Tuzla, 1999,

2 Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak rođen je 1839. godine u Vitini kod Ljubuškog. Školovao se u Mostaru i Ljubuškom. Povjeravane su mu značajne uloge u vlasti i privredi i u vrijeme osmanske i austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Od 1893. do 1899. godine bio je gradonačelnik Sarajeva. Objavio je više poučnih i društveno-politički angažiranih tekstova, a među djelima mu se ističu knjige *Narodno blago* (prvi put objavljena 1887. godine) i *Istočno blago* (prvi put objavljena 1896. godine). Umro je 1902. godine. Podatke navodimo prema hronologiji i bibliografiji u Ljubušak (2003, 463–470). Za više podataka o Ljubušakovu životu i djelu v. Maglajlić (1992).

3 Vehid Gunić rođen je u Kozarcu (BiH) 1941. godine. Radio je kao novinar, urednik i voditelj na RTV Sarajevo i RTV Bosne i Hercegovine. Uredivao je i vodio popularne televizijske emisije *Znanje – imanje*, *Meraklije*, *Vehidova pisma*, *Rodna Bosno, daleko odosmo*, *Iz bisaga Vehida Gunića* i dr. Mnogo je putovao po svijetu, naročito po zemljama u kojima su se naselili iseljenici iz Bosne i Hercegovine, prvenstveno Bošnjaci. Veoma se zanimao za folklor i narodnu mudrost. Autor je dvadesetak

skraćeno vGN) te knjiga Amira Sijamhodžića⁴ *Krajiške izreke i poslovice: Nemoj, pa se ne boj* (Preporod, Bužim, 2017, skraćeno ASK).

2.1.1. Ljubušak je dugo (od rane mladosti) sakupljao bosanske poslovice a prilikom sakupljanja saradivao je s 52 „dopisna“ pomoćnika iz različitih krajeva. Sakupio je „ciglo četiri hiljade i osam stotina strûka samoniklog a mirisnog cvijeća t. j. narodnih poslovice – mudrih izreka – rečenica – prisposodbnica – narodnih popjevaka i t. d.“ (MKN, 6). U zbirku *Narodno blago*, osim bosanskih poslovice, uključene su i neke prevedene arapske i turske poslovice, neke pjesme (epske i poučne), prisposodbnice (ustaljena narodna poređenja, naprimjer, **jak kao medvjed**) te „narodne popjevke“, koje sam Ljubušak određuje „kao neke poslovice u stihovima“ (MKN, 347), koje se „razlikuju od narodnih poslovice, samo što su kao i ostale narodne pjesme u deseterac složene“ (MKN, 7). Mi smo u ovom radu uzeli u obzir samo bosanske poslovice i bosanske „narodne popjevke“. U cijeloj zbirci prepoznali smo preko dvije stotine takvih jedinica u kojima se naziru ili očigledno odražavaju elementi pučke pragmatike. Uz mnoge je poslovice Ljubušak dodao objašnjenje, bilo da je samo protumačio riječi za koje je smatrao da su manje poznate širokoj čitalačkoj publici, bilo da je opisao historijski ili legendarni događaj koji predstavlja kontekst nastanka same poslovice.

2.1.2. Zbirka *Na nebu paučina* Vehida Gunića sadrži oko 1500 izreka, a uz neke su navedena i opširna pojašnjenja konteksta u kome su nastale ili konteksta u kome se prikladno upotrebljavaju. Zabilježene su od kazivača iz raznih krajeva Bosne i Hercegovine. Mnoge su novijeg postanka, odnose se na vrijeme socijalizma ili na događaje iz vremena Agresije na Bosnu i Hercegovinu (1992–1995). Među njima smo prepoznali oko 70 onih koje sadrže elemente pučke pragmatike.

knjiga. Među njima su *Bilješke univerzalnog neznalice, Evropo, stidi se, Sevdalinke o gradovima, Sarajevo divno mjesto* i *Na nebu paučina*. Podatke navodimo prema *Bilješki o priredivaču* u Gunić (2002, 163). Vehid Gunić umro je 2017. godine u Sarajevu.

4 Amir Sijamhodžić rođen je u Bužimu 1981. godine. Diplomirao je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Sarajevu 2006. godine. Autor je studije *Općina Bužim – geografski prikaz* i zbirke pripovijesti *Slovo o zavičaju* te jedan od autora monografije *Bužim kroz vrijeme* i *Biografskog leksikona općine Bužim*.

2.1.3. U knjizi *Krajiške izreke i poslovice* navodi se 1040 numeriranih jedinica, „frazza, frazema, izreka, poslovice, aforizama, mudrih misli, tvrdnji, uzrečica, doskočica, rugalica, pitalica, kletvi, šala i narodnih dosjetki“, kako ih određuje sam autor (ASN, 7). „Bez obzira na to što je Sijamhodžić svoja istraživanja i sakupljački rad reducirao na prostor Cazina, Bužima, Bihaća, Bosanske Krupe i Velike Kladuše, to ne znači da ova knjiga pripada samo tom prostoru, već, naprotiv, mnogo širem – bosanskom“ (Rebihić, 2017, 120). Neke su od navedenih poslovice bile uvrštene i u Ljubušakovo *Narodno blago*, a neke su očigledno novijeg postanka. Uz jedinice sadržane u ovoj knjizi nerijetko se navodi pojašnjenje značenja arhaizama, dijalektizama i lokalizama ili konteksta prikladne upotrebe. Među tim jedinicama prepoznali smo tridesetak u kojima ima elemenata pučke pragmatike.

2.2. Poslovice mogu biti zahvalan korpus za izučavanje pučke pragmatike. One su već oblikovani i, možemo reći, stabilni, dobro zapamćeni stavovi o različitim pojavama koje se tiču svakodnevnog života. Poslovice obično uživaju ugled „mudrih izreka“ i govornici na njih upućuju kao na trajne istine o životu (naravno, to nije garancija da su istinite ili da nisu zastarjele). U mnogim poslovicama sakupljenim u spomenutim zbirkama, izravno ili neizravno, tema je upravo međuljudska komunikacija i upotreba jezika pa ćemo nakon njihove analize imati bolji uvid u pučko poimanje komunikacije u bosanskim poslovicama („mudrim izrekama“). Dobijeni rezultati moći će se komparirati s pučkim shvaćanjima komunikacije kakvo mogu imati savremeni govornici ili s podacima dobijenim analizom drugih korpusa poslovice (bosanskih ili drugih). Valjanost prepoznatih pučkih stavova o komunikaciji moći će se podvrgnuti provjeri pomoću metoda znanstvene pragmatike.

Iako su analizirane zbirke poslovice iz triju stoljeća, pokazuje se da poslovice navedene u njima imaju velikim dijelom slične stavove o komunikaciji i da se tiču uglavnom istih pragmalingvističkih tema. Razlog tome može biti u činjenici da su sakupljane u istoj, relativno maloj sredini (Bosni i Hercegovini ili jednom njenom dijelu) pa se u njima odražavaju slična iskustva ljudi istog mentaliteta, kao i da su se sakupljači koristili istom metodologijom, pri čemu su mlađi (Gunić i Sijamhodžić) uvijek imali u vidu da idu Ljubušakovim tragom (cf. Gunić, 2002, 7; ASN, 16–17).

3. Primjere pučke pragmatike prepoznate u poslovicama iz analiziranih zbirki razvrstat ćemo s obzirom na pragmatičke teme na koje se dominantno odnose i komentirati ih u okviru tako određenih cjelina. Prepoznati primjeri u najvećem se broju odnose na sljedeće teme: jezik kao djelovanje općenito, a u okviru toga na upotrebu jezika kao znaka identiteta, potom na indirektnost i direktnost, implikature, primjerenost, učtivost, govorne činove (naročito pohvalu /kompliment/ i savjet), šutnju i čuvanje tajne, zatim saradnju (načelo saradnje, njegove maksime, ograde) te istinu i laž. Kao i u teoriji, tako i u prepoznatim primjerima, nabrojane se teme često dodiruju i prožimaju.

3.1. Jedno od osnovnih polazišta pragmatike kao lingvističke discipline jeste da je jezik djelovanje, da se jezikom obavljaju poslovi, odnosno mijenja stanje u svijetu (cf. npr. Austin, 1962, 5, 132–146; Bakšić, Bulić, 2019, 165; Levinson, 1983, 236; Palašić, 2020, 29–30; Serl, 1991, 68, 87). Ta je ideja zastupljena i u bosanskim narodnim poslovicama. To se naročito zorno očituje u poslovicama: *Lijepa besjeda i gvozdna vrata otvara* (MKN, 115), odnosno *Lijepa riječ i gvozdna vrata otvara* (VGN, 103), u kojoj je osim ideje jezika kao djelovanja rečena i suština pojma učtivosti.

Takve su i poslovice: *Jezik je sladak i gorak* (MKN, 89) i *U jeziku je i med i jed* (MKN, 269), u kojima se komentira potencijal jezika da izaziva i dobro i loše; te poslovice u kojima se ističe sposobnost jezika da izaziva loše posljedice: *Od noža rana zaraste, od jezika nikad* (MKN, 175, VGN, 130), *Tko psuje, život truje* (MKN, 255) te *Jezik kosti nema, ali kosti lomi* (ASK, 46). U posljednjoj je vješto iskorištena dvoznačnost riječi *jezik*. Jezik kao organ kojim se ljudi služe prilikom ishrane zaista doprinosi „lomljenju kostiju“ ili bar razdvajanju mesa koje se jede od kostiju koje se ne jedu. S druge strane, jezik kao govorni organ kojim se ljudi služe pri komunikaciji može se upotrijebiti za optuživanje, klevetanje, potkazivanje, što u nekom društvenom sistemu može izazvati metaforičko i doslovno lomljenje kostiju osobe „mete“. Napokon, u slobodnijoj interpretaciji osoba „meta“ može biti i sam govornik – čovjeku vlastiti govor može izazvati probleme.

3.2. Značajan broj poslovia ukazuje na činjenicu da govor ne može zamijeniti suštinu – niti je govor sam po sebi mudrost niti je govorenje o radu samo po sebi rad. U njima se raspoznaje i postojanje mogućnosti zloupotrebe govora radi izbjegavanja obaveza. Primjeri takvih poslovia su: *Da je pametan koliko ježičast, vas bi svijet nadmudrio* (MKN, 42), *Drugo*

je govoriti, a drugo je učiniti (MKN, 54), *Vele⁵ je od rečenoga do stečenoga* (MKN, 280), *Bolja je stečena, nego rečena* (ASK, 24), *Koji pas mnogo laje, malo ujeda* (MKN, 102), *Tko mnogo prijeti, onoga se ne boj* (MKN, 324), *Lakrdija ne začinja čorbe* („t. j. sama riječ posao ne obavlja /ne svršuje/, treba djelovanja ili rada“) (MKN, 10), *Lasno je govoriti, al je teško tvoriti* (MKN, 111), *Nije sve kvocati, već treba i jaja nositi* (MKN, 166), *Vuk se nikad po poruci najeo nije* („slično: »Teško vuku po poruku«“) (MKN, 285), *Po poruci vuci mesa ne jedu* (VGN, 143).

3.3. U vezi s razlikovanjem između govorenja i činjenja zanimljiva je i tema učtivosti. Učtivost je društveni mehanizam koji se umnogome ostvaruje u jeziku a koji služi da stvara okvir za efikasno obavljanje poslova. Ona je osviještena u nekim poslovicama, naprimjer, *Svakom lijepo pa će i tebi svako* (MKN, 225), *Poštuj starijega, pa će i tebe poštivati mlađi* (VGN, 108). Na učtivost se ukazuje i kao na osobinu čovjeka kao društvenog bića: *Kad smo ljudi, budmo i uljudni* (MKN, 93). Međutim, postojanje učtivosti kao okvira ne podrazumijeva da će se poslovi obaviti sami. U nekim je poslovicama istaknuta ta nejednakost: *Merhaba⁶ za merhaba, hašlame⁷ za pare* (ASK, 62), *Za hvala se ne može ništa kupiti* (ASK, 106), *Lijepa riječi kupus ne maste* (MKN, 115), *Lijepa riječi ranu ne liječe* (MKN, 115), *Lijepo govori, al malo tvori* (MKN, 115).

Također se ističe da učtivi ljudi nisu uvijek iskreni: *Lijepo govori, al zlo misli* (MKN, 115), *Dok mi u džepu šobonji⁸, /svak mi dobro govori, /kad mi u džepu nestane, /svak mi na zlo pristane* (MKN, 52), *Bog te sačuvaj ljeporeka čovjeka i bogomoljne žene* (MKN, 23).

5 Riječ *vele* u savremenom je bosanskom jeziku stilski obilježena i zastarjela, a znači 'mnogo'. Danas se jedinica *vele* češće upotrebljava „kao prvi dio tvorene riječi“, koji „kazuje da je ono što je označeno njezinim drugim dijelom veliko (izuzetno i sl.)“ (Halilović, Palić, Šehović, 2010, 1426).

6 *Merhaba* je „narodni pozdrav u muslimana, u zn. *dobro došao!*“ (Halilović, Palić, Šehović, 2010, 644).

7 *Hašlama* je dijalekatska, nestandardizirana varijacija riječi *ašlama*, koja označava vrstu trešnje, a u nekim govorima i trešnju općenito.

8 *Šobonjati*, *šobonjiti* ili *šobotati* znači „muklo, tupo odjekivati pod kakvim udarom“ (Halilović, Palić, Šehović, 2010, 1299), a u navedenoj se „popjevci“ odnosi na zveckanje novca“.

3.4. U okviru teme učtivosti može se spomenuti i primjerenost, na koju se ukazuje u više poslovice. Takve su, naprimjer, *Bolje je svašta labati⁹, nego svašta govoriti* (MKN, 28) i *Ne treba svagdje svašto govoriti* (MKN, 316), iskazane u obliku eksplicitnih stavova. Da nije dobro govoriti sve u svim prigodama, poručuje i izreka *Govori što mu na jezik naleti* (MKN, 69), oblikovana kao opis odsutnog „prekršitelja pravila“ te poslovice *Pametan misli što govori, a lud govori ono što misli* (MKN, 185, cf. i VGN, 137). Prema jednoj poslovice, prije govorenja treba razmisliti: *Deva je muteber, jer je duga vrata* (MKN, 45). Ljubušak pojašnjava da *muteber* na arapskom jeziku znači ‘dragocjena stvar’ te da se „ovom izrekom hoće da kaže: ne valja da čovjek svašta odmah i brzo izrekne“.

Kad se govori o primjerenosti, važna kontekstualna činjenica jeste društvena hijerarhija, u poslovicama često alegorijski predstavljena kao starosna hijerarhija. Tako je, naprimjer, u poslovicama: *Jaja kakoću, a kokoši šute* (MKN, 85), *Ne volim kad jaje kukuriče* (VGN, 120), *Kad koka začuti, a jaje zakakuće* (ASK, 48). Uz posljednju je poslovice u izvoru navedeno šire objašnjenje:

U povodu društvenih anomalija i zamjene uloga. Kad u prvi plan izbiju ljudi bez zasluga. Kad u javnim obraćanjima postanu najglasniji oni koji su najmanje pozvani da pričaju. Npr. kad o borcima, ratu i patriotizmu počnu pričati ljudi koji nisu bili borci, koji su rat proveli izbjegavajući vojnu obavezu i mobilizaciju, ili čak pobjegli iz vlastite države pred početak rata, pa se vratili nakon njegovog završetka. (ASK, 48)

Smisao je poslovice, dakle, mnogo širi od pukog odnosa *stariji – mlađi* ili *roditelji – djeca* i proteže se čak i na pitanje je li govornik uopće dostojan da govori o nekoj temi.

Neke poslovice ukazuju na primjerenost i neprimjerenost posmatrane s aspekta kvantiteta – tema i govornik ne predstavljaju problem, ali se mora imati svijest o mogućnosti pretjerivanja. Tako je, naprimjer,

⁹ U savremenoj usmenoj upotrebi i na internetu ova se poslovice koristi u obliku: *Bolje je svašta jesti nego svašta govoriti*. I Vuk Karadžić zabilježio ju je s glagolom *jesti*: *Bolje je svašto jesti no svašto govoriti* (cf. <https://tinyurl.com/23p63aj8>. 14.5.2023).

u izrekama *Puno pričaš za svoje godine* (ASK, 87) i *Svake šale do tri puta dosta* (MKN, 224).

Također, prilikom općenja valja imati u vidu da i način općenja mora biti primjeren, o čemu govore poslovice *Uzalud je gluhu šaptati* (VGN, 191), odnosno *Zaludu je gluhu šaptati, a slijepu namigivati* (MKN, 286) ili *Gluhu šaptat, slijepu namigivat / Baš ko trijezan pjana svjetovati* (MKN, 355). Potonja je zanimljiva i kao primjer stava o savjetu.

3.5. U značajnom broju poslovice ukazuje se na to da način na koji ljudi govore ili način na koji drugi govore o njima prenose ključne informacije o karakteru i identitetu: *Čovjek se po besjedi poznaje* (MKN, 38), *Čovjek se po glasu, a ptica po perju poznaje* (MKN, 38), *Dok lugjak ne progovori, čini se da je pametan* (MKN, 51), *Kakav je ko, onako i govori* (MKN, 95), *Kud riječ, tud i duša* (MKN, 108), *Svaki se čovjek po besjedi pozna* (MKN, 225), *Što na srcu, to i na jeziku* (MKN, 238), *Kakav čovjek, takve mu besjede* (MKN, 308), *Koliko vrijedi jezik, toliko vrijedi i čovjek* (MKN, 309), *Kako te čuju, tako te pišu* (ASK, 49).

3.6. Primjerenost se može odnositi i na djelovanje u određenom vremenu. Ljudske su konverzacije strukturirane i tokom dijaloga pojavljuju se prorezi (engl. *slot*) u kojima je prikladno ostvariti određene replike (Sacks 1992, 1–11; cf. npr. i Bakšić, Bulić, 2019, 133–151). Svijest govornika o tim prorezima odražena je i u nekim bosanskim izrekama. Tako se, naprimjer, kaže: *Leti pred rudu* (VGN, 102), što sakupljač tumači ovako: „Ruda je dio «upravljačkog mehanizma» zaprežnih kola. Taj koji leti pred rudu ima duži jezik od pameti. Zalijeć se. Brzoplet je. Kaže i ono što ne treba da kaže, ili kaže prije vremena. Treba ga uvijek malo zakočiti“ (VGN, 102). U svakodnevnoj upotrebi ova se izreka koristi i u obliku *Leti (trči) kao ždrijebe pred rudu*, koji je vjerovatno stariji i samim tim značenjski prozirniji.

3.7. Govorni činovi jedna su od nezaobilaznih tema pragmatike (cf. npr. Austin, 1962; Bakšić, Bulić, 2019, 161–187; Ivanetić, 1995; Levinson, 1983, 226–283; Mey, 2001, 92–133; Palašić, 2020, 20–76; Serl, 1991). Pojedine vrste govornih činova bile su tema narodnih poslovice koje su zabilježene u analiziranim zbirkama. Među njima se ističu obećanje, savjet i kompliment (pohvala).

3.7.1. Obećanje je tipičan komisiv, odnosno govorni čin kojim se govornik obavezuje na nešto (cf. Bakšić, Bulić, 2019, 176; Palašić, 2020, 51; Searle, 1979, 14). Gotovo da je definirano poslovicom: *Obećanje*

sveto dugovanje (MKN, 171). Obećanje je tema još mnogih poslovice, ali je obično u pitanju iznevjereno obećanje pa ćemo o tome govoriti u odjeljku kome je tema laž.

3.7.2. Savjet je česta tema poslovice. Savjet se ubraja u direktive, odnosno činove kojima se sagovornik potiče na neku akciju (cf. Bakšić, Bulić, 2019, 176; Searle, 1979, 13–14), a u poslovicama se obično komentira savjet koji adresat neće da posluša: *Dobar savjet niko ne sluša* (ASK, 33), *Pametnome ne treba savjet, a budali ćeš ga uzalud davati* (VGN, 137), *Džaba insan tupi zube* („Kaže se kad neko ne prihvata dobronamjeren savjet“) (ASK, 36), *Džaba ja trubim* („Bezuspješan savjet“) (ASK, 36), *Il' ja govorila, il' kuja lajala* („Može se čuti od majki koje savjetuju neposlušno dijete“) (ASK, 41).

3.7.3. Dosta poslovice govori o pohvalama (komplimentima), i to obično kao nepoželjnoj pojavi. Pohvala se smatra razlogom zbog koga se osoba kojoj je upućena može iskvariti: *Fali čovjeka, gdje ne čuje, a ruži ga gdje čuje* (MKN, 58), *Tko se hvali, sam se srami* (MKN, 256; cf. MKN, 257; VGN, 95; ASK, 54). Poslovice *Fali žito u hambaru, fali ženu u mezaru* (MKN, 58) preporuku izbjegavanja pohvala dovodi do krajnosti, jer preporučuje da se ljudi ili predmeti pohvale tek kad se više ne mogu mijenjati.

Prema poslovicama, nije dobro biti ni „meta“ pohvale: *Koga družina hvali, / Brzo klanac on zavalu* (MKN, 101), *Teško agi koga kmeti hvale* (MKN, 241), *Teško onome koga svako hvali!* (MKN, 243), *Malog konja hvali, a na velikog se uzvali* (MKN, 121), *Selo fali, u grad se svali* (VGN, 165).

Napokon, pohvale mogu biti sredstvo obmane, odnosno kršenja maksima načela saradnje: *Tko hvali, prodaje, a tko kupuje kudi* (MKN, 247).

3.8. Šutnja je oblik „govorne prakse“ koji je tema većeg broja poslovice. Šutnja se najčešće spominje kao vrlina, odnosno bolji izbor u odnosu na govorenje: *Dug jezik kratak život* (MKN, 55), *Od šutnje glava ne boli* (MKN, 175), *U šutnji je pola mudrosti* (MKN, 274), *Bolje je se kajati što ne rekoh, nego što ja rekoh* (MKN, 303, cf. i VGN, 24), *Kada šuti i za budalu misle da je pametan* (VGN, 82), *Ne učini – ne boj se, ne reci – ne kaj se!* (VGN, 121), *Više vrijedi jedna prešućena, nego stotinu pogrešno izgovorenih* (VGN, 194), *Zbog ćutanja niko nije odgovarao* (ASK, 107).

3.9. Na poslovice o šutnji naslanjaju se i poslovice o čuvanju tajne. Čuvanje tajni, i svojih i tuđih, u poslovicama se pohvaljuje, a njihovo otkrivanje kritizira. Jedna poslovice kaže: *Nijesu svačija usta kutija* (MKN, 169), a uz nju se navodi objašnjenje: „To znači, da ne treba svojih tajna svakome

kazivati, jer svak ne može da muči.“ Isto objašnjenje vrijedi i za izreke kojima se opisuje čovjek koji ne zna čuvati tajnu: *U njemu ne može ništa ostati, kao u rešetku voda* (VGN, 188) i *Kaži Jakovu, a Jakov će svakomu* (MKN, 99).

3.10. U značajnom broju poslovice može se nazrijeti svijest da se konverzacija zasniva na zajedničkim ciljevima sudionika i na saradnji. One se pokazuju kao pučke potvrde *načela saradnje* i njegovih maksima (kvaliteta, kvantiteta, relacije /relevantnosti/ i načina), koje je u teoriju pragmatike uveo H.P. Grice (cf. Bakšić, Bulić, 2019, 83–95; Grice, 1989, 22–40).

3.10.1. Eksplicitan primjer saradnje jeste dogovor. U poslovicama se dogovor predstavlja kao veoma pozitivna društvena vrijednost, a odsustvo dogovora kao štetna: *Bez zdogovora pošla, bez snopa doma došla* (MKN, 19), *Bez razgovora nejma dogovora* (MKN, 20), *Bolje se je na dnu njive razgovarat, nego na vrh njive prigovarat* (MKN, 29), *Goveda se priuzom vežu, a ljudi riječima* (MKN, 69). Niz je poslovice u kojima se ističe da se dogovor postiže baš riječima i da se ljudi po tome razlikuju od životinja: *Jezik veže ljude, uže konje i volove* (MKN, 89), *Čovjek se veže za riječ, a vo za rogove* (VGN, 35), *Vo se veže za rogove, a čovjek za riječ* (VGN, 195), *Ljudi se vežu za jezik, a volovi za rogove* (MKN, 119). Primjeri se većinom tiču agrarnog diskursa i mogu izgledati zastarjelo prosječnom savremenom korisniku jezika. Međutim, upravo činjenica da se navedene poslovice koriste i danas, u (post) industrijskom društvu, pokazuje da je naglašavanje kontrasta između čovjeka i životinja bila dobra strategija za dugoročno pamćenje forme i poruke navedenih poslovice.

3.10.2. U kategoriji kvaliteta Griceova *načela saradnje* izdvaja se supermaksima da govornikov doprinos razgovoru treba biti istinit te maksime da ne treba govoriti što se ne smatra tačnim niti ono za šta se ne posjeduju dokazi (cf. Bakšić, Bulić, 84; Grice, 1989, 27; Palašić, 2020, 79). Ukratko, ne treba lagati i nagadati. Istina i laž predmet su mnogih poslovice i u njima nisu jednoznačno vrednovane.

Niz poslovice opisuje karakter lažljivaca: *Jedno misli, a drugo govori* (MKN, 88), *Koji najviše laže, htio bi da je najpošteniji* (MKN, 102), *Ko laže, nikome ne vjeruje* (VGN, 93), *Tko laže, ni svom čači ne vjeruje* (MKN, 249), *Tko mnogo govori, mnogo i laže* (MKN, 147), *Tko mnogo laže, mnogo se i kune.* (MKN, 250).

Laganje pod zakletvom tema je sljedećih poslovice: *Lupež u kletvu (pri-segu), a bludnica u plač uzda se* (MKN, 118), *Kurva se uzda u plač, a hrsuz u krive jemine (zakletva)* (MKN, 109).

Prekršeno je obećanje laganje o budućnosti i ono je tema nekoliko poslovice: *Tko mnogo obećaje, malo mu se vjerovati može* (MKN, 251), *Tko mnogo obećaje, malo daje* (MKN, 251), *Obećanje – ludom radovanje* (VGN, 129), *Iza velikih obećanja stoje velika razočaranja* (ASK, 45), *Ko mnogo obećava, malo daje* (VGN, 96), *Gdje mnogo obećavaju – malo daju!* (VGN, 54), *Gdje najviše obećavaju, ponesi najmanju korpu* (VGN, 54). Potonjoj je slična poslovice *Gdje najviše jagoda kažu, onamo najmanju krbulju ponesi* (MKN, 62), u kojoj se ne spominje eksplicitno obećanje pa se može podrazumijevati i obećanje i lažno oglašavanje i slične prakse.

U poslovicama se na istinu često upozorava kao na opasnost, odnosno kao na nešto što govorniku može donijeti loše posljedice: *Istinu reci pa uteci* (MKN, 78), *Tko istinu gudi, gudalom ga po prstima biju* (MKN, 247), *Tko pravo govori, nek sna ne tvrdi* (MKN, 255), *Djeca i budale govore istinu, jer se jedino njima oprašta* (VGN, 44). Ipak, ne može se reći da navedene poslovice preporučuju laganje. One samo upozoravaju, dok sljedeće također upozoravaju, ali implicitno i potiču na govorenje istine: *Istina je gorka al se proždre* (MKN, 78), *Pravo govoriti nije lahko* (MKN, 319).

Poslovice *Laž je debela ali je kratka, istina je tanka, ama je duga* (MKN, 113) potcrtava razlike između istine i laži, dok tu razliku sljedeće poslovice djelimično relativiziraju i pozivaju na oprez prilikom vrednovanja istinitosti iskaza: *Može i lažac istinu kazati* (MKN, 128), *Ni laž nije bez teme-lja* (MKN, 160), *Istina je uvijek na pola puta* („Saslušaj drugu stranu i onda donesi sud“) (ASK, 44).

U nekoliko se poslovice ukazuje na odnos šale i istine: *Svake je šale polovica istina* (MKN, 224), *U svakoj je šali pola zbilja* (MKN, 274), *Za šalom zbilja kasa* (MKN, 287).

Upozorava se, naravno, i na mogućnost da se laž može otkriti, kao u poslovicama *U laži su kratke noge* (VGN, 141) i *Ako laže koza, ne laže rog* (VGN, 16). Rog je ovdje bilo kakva kontekstualna činjenica koja upućuje na misao drukčiju od one koja je izrečena, a to je ustvari srž učenja o implikaturama.

3.11. S načelom saradnje često se povezuju *ograde* (engl. *hedges*), kojima govornici „po potrebi i izričito naglašavaju mogućnost da neku od maksima nisu u potpunosti poštovali“ (Bakšić, Bulić, 2019, 86). Neke su ograde tako poznate i učinkovite da su postale prave narodne izreke. Takva je, naprimjer, izreka *Pošto kupio – po to i prodao!* (VGN, 144), kojom

se govornik „ograđuje“, nagovještava da bi ono što govori moglo biti netačno i da on nema dokaz za to što govori, već samo prenosi tuđe riječi.

3.12. Suština *kategorije kvantiteta* Griceova načela saradnje jeste u tome da doprinos konverzaciji ne treba biti ni više ni manje informativan nego što je potrebno (cf. Bakšić, Bulić, 2019, 84; Grice, 1989, 26; Palašić, 2020, 79). Više je poslovice u kojima se tematizira količina informativnosti ili govorenja, naprimjer: *Ako ti kažem grijeh, ne ću ti kazat grešnika* (MKN, 16), *Riječi treba mjeriti, a ne brojiti* (MKN, 319), *Jednu reci, dvije čuj* (MKN, 89, cf. i VGN, 77). Izreka *Kazao sve, kao na ispovijedi* (MKN, 99) dokazuje svijest o tome da je na ispovijedi prikladno kazati sve. Poslovice *Za sofrom ruku, a među ljudima jezik pokrati* (MKN, 287, cf. i VGN, 196), osim maksime kvantiteta, tiče se i učtivosti. Poslovice *Pametnom insanu dovoljan je i išaret*¹⁰ (VGN, 137) svjedoči da su nekad za razumijevanje situacije dostatni nagovještaji i informacije vidljive iz konteksta, što odražava suštinu cijele pragmatike.

3.13. Suština *kategorije načina* Griceova načela saradnje kazana je u njejoj jedinjoj supermaksimi: *Budi jasan* (cf. Bakšić, Bulić, 2019, 84; Grice, 1989, 27; Palašić, 2020, 79), a njena je suština prenesena u poslovice *Pričaj jezikom kojim te čovjek najbolje razumije* (ASK, 85). Dobro je prikazuje i poslovice: *Gluhu šaptat, slijepu namigivat, ne koristi* (MKN, 67).

U praksi se maksime često ne poštuju iz različitih razloga (cf. Bakšić, Bulić, 2019, 87–88; Grice, 1989, 30–31; Palašić, 2020, 80), a ako cilj kršenja maksima nije obmana, onda je kršenje osnova za nove informacije, odnosno implikature. Poslovice *Ako i krivo vatra gori, pravo dim na badžu izlazi* (MKN, 12) tematizira kršenje maksime načina koje ne narušava istinitost iskaza: „Ovo se kaže kada tko na tugjem jeziku što god pročita pak to svojim materinim jezikom protumači i razjasni što znači i glasi baš onako kao što i jest“ (MKN, 12). Jedna poslovice opisuje obrnutu situaciju – način je sasvim primjeren i poželjan, ali sadržaj teži da obmane: *Što sitnije melje, više (prašina) ide u oči* („O političarima koji umiju lijepo pričati“) (ASK, 98).

¹⁰ Prema *Rječniku bosanskoga jezika* (Halilović, Palić, Šehović, 2010, 422), značenja riječi *išaret* su „gesta (pokret rukom, glavom i sl.) i mimika (izgled lica, očiju i sl.) s posebno pridanim značenjem upućenim onome ko gleda; mig“ i “predosjećaj, predosjećanje, slutnja”.

Nekoliko poslovice tematizira okolišanje u izražavanju, nejasno izražavanje, kome su cilj indirektno ukazivanje na negativne pojave i kodiranje implikatura. Takve su, naprimjer, *Ako mu nećeš reći da laže a ti mu barem reci: to je od zemana Kulena bana* (MKN, 14), *Nije ukrao, već uzeo da niko ne vidi* (MKN, 166), *Nije ćorav već mu biona na oku* (MKN, 163).

3.14. Kategorija relacije Griceova načela saradnje zasniva se na maksimi koja glasi: *Budi relevantan* (cf. Grice, 1989, 27; Bakšić, Bulić, 2019, 84; Palašić, 2020, 79). Suština relevantnosti sadržana je u poslovicama: *Što tko želi, o tom i govori* (MKN, 238) i *Tko što begeniše¹¹, ono i egleniše¹²* (MKN, 259). Nepoštivanje maksima relacije i načina implicitno se kritizira u izreci: *Jedna s brda, a druga s doline* (MKN, 87), koja se upotrebljava „kada tko ne zna što govori, već samo neka ima riječi, pa makar bile bez ikakva smisla“ (MKN, 87).

Govornici koji se ne drže relevantnih tema često se upotrebom poslovice izlažu strogoj, nekad i okrutnoj kritici. Takve učinke imaju poslovice: *Ko o čemu – nane o uštipcima* (VGN, 91), *Ko o čemu – kurva o poštenju* (VGN, 91) te *Melje ko prazan mlin* (VGN, 107; ASK, 62). Izreke *Prde metla od tri metra* (VGN, 155) i *Prdi baba u mlinu da je veća buka* (VGN, 155) predstavljaju još grublje komentare i omalovažavaju govornika. Dosta je blaži izraz *Selam ćeš Aliji u vojsku* (MKN, 209; VGN, 164), koji se ne može razumjeti bez konteksta. Vehid Gunić ovako objašnjava kontekst: „Tako su naši stari u 19. vijeku zavitalavali gnjavatore koji su znali satima gnjaviti i daviti pričajući nadugo i naširoko obične gluposti. Kada bi ga htjeli prekinuti u kazivanju gluposti naši bi ga stari prekidali ovakvim selamom“ (VGN, 164).

Izreka *Kažem da sam dobro, a, Boga mi, nisam* (ASK, 51), koja se tumači kao „učestali odgovor starijih osoba na upit: Kako si?“ (ASK, 51), ilustrira potrebu govornika da prizna da ne govori istinu (ograda od nepoštivanja kategorije kvaliteta), ali da to čini zato što ne želi da opširno govori o temama koje nisu relevantne za sagovornika.

11 *Begenisati* je u savremenom bosanskom jeziku stilski obilježen izraz koji znači „svidjeti/svidati se, dopasti/dopadati se, (za)voljeti“ (Halilović, Palić, Šehović, 2010, 53).

12 Riječ *eglenisati* znači ‘razgovarati’.

4. U prethodnom dijelu teksta predstavili smo, onoliko koliko nam prostor dozvoljava, raznolikost stavova o komunikaciji i širim pragmatičkim temama u korpusu bosanskih narodnih poslovice. U poslovicama postoje implicitni i eksplicitni stavovi o komunikaciji i njenom značaju za organizaciju društvenog života ljudi. Prije svega, ukazuje se na činjenicu da je jezik djelovanje te da upotreba jezika može imati i pozitivne i negativne učinke; da je ono što ljudi govore znak njihova karaktera i identiteta; da je učtivost korisna, ali se ne treba izjednačavati s iskrenošću; da upotreba jezika može biti više ili manje primjerena i pravovremena; da je obećanje sveti dug, ali da se često ne ispunjava; da savjeti rijetko imaju učinka; da pohvale mogu iskvariti ljude; da je šutnja pohvalna, ali ne uvijek; da se mnogo laže, da se laži razotkrivaju i da je govorenje istine opasno. Značajan broj poslovice u potpunosti ili djelomično odražava Griceovo *načelo saradnje* ili neke njegove maksime. Pokazano je da su bosanske narodne poslovice bogat izvor za proučavanje pučke pragmatike. Spoznaje do kojih smo došli u ovom istraživanju mogu se dalje uspoređivati s elementima pučke pragmatike u drugim korpusima (drugim zbirkama bosanskih poslovice, aforizmima i autorским dosjetkama, vicevima, zbirkama poslovice na drugim jezicima...) ili podacima do kojih se dolazi pomoću intervjua, upitnika i drugih tehnika elicitanje. Podaci također mogu biti korisni za šira etnološka i sociološka istraživanja, rodne studije, kritičku diskursnu analizu i druge discipline. U određenoj mjeri mogu imati praktičnu primjenu u nastavi prilikom učenja o pragmatičkim temama, jer su neke poslovice učenicima vjerovatno poznate, a činjenice znanstvene pragmatike nisu. U svakom slučaju nadamo se da će biti doprinos razvoju proučavanja pučke pragmatike i općenito pučke lingvistike te da će poslužiti kao poticaj za dalja istraživanja pučke lingvistike.

Izvori

- ASN – Sijamhodžić, A. (2017). *Krajiške izreke i poslovice: Nemoj, pa se ne boj*. Bužim: Preporod.
- MKN – Kapetanović Ljubušak, M. (1887). *Narodno blago*. Sarajevo: Autor.
- VGN – Gunić, V. (1999). *Na nebu paučina: Bosanske izreke*. Tuzla: BosniaArs.

Literatura

- Allot, N. (2010). *Key Terms in Pragmatics*. London–New York: Continuum International Publishing Group.
- Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955*. Ur. J.O. Urmson. London: Oxford University Press.
- Bakšić, S., Bulić, H. (2019). *Pragmatika*. Sarajevo: Bookline.
- Bulić, R. (2006). *Jedna narodna hipoteza o porijeklu ekavizama u govorima tešanjso-maglajskog kraja*. „Zbornik radova“, br. 7. Tuzla: Filozofski fakultet Univerzitetu u Tuzli, str. 138–147.
- Grice, H.P. (1989). *Studies in the Way of Words*. Cambridge (Massachusetts)–London (England): Harvard University Press.
- Gunić, V. (2002). *Na nebu paučina: Bosanske izreke*. Tuzla: BosniaArs.
- Halilović, S., Palić, I., Šehović, A. (2010). *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerzitetu u Sarajevu.
- Ivanetić, N. (1995). *Govorni činovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Kapetanović Ljubušak, M. (2003). *Narodno blago*. Prir. Munib Maglajlić. Sarajevo: Preporod.
- Levinson, S.C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511813313>
- Maglajlić, M. (ur.) (1992). *Zbornik radova o Mehmed-begu Kapetanoviću Ljubušaku*, Sarajevo: Institut za književnost.
- Mey, J.L. (2001). *Pragmatics: An Introduction*. Malden–Oxford–Carlton: Blackwell Publishing.
- Palašić, N. (2020). *Pragmalingvistika – lingvistički pravac ili petlja?* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Preston, D.R., Niedzielski, N. (2017). *Folk pragmatics*. U: *The Routledge Handbook of Pragmatics*. Ur. A. Barron, Y. Gu, G. Steen. London–New York: Routledge. str. 197–211. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315668925-17>
- Rebihić, N. (2017). *Krajiške izreke i poslovice Amira Sijamhodžića*. U: A. Sijamhodžić. *Krajiške izreke i poslovice: Nemoj, pa se ne boj*. Bužim: Preporod, str. 120–121.
- Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation, Volumes I & II*. Ur. Gail Jefferson. Malden–Oxford–Victoria: Blackwell Publishing.
- Searle, J. (1979). *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*. New York: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511609213>
- Serl, Dž. (1991). *Govorni činovi: Ogled iz filozofije jezika*. Prevela Mirjana Dukić. Beograd: Nolit.

- **HALID BULIĆ**—is an Associate Professor in the Department of Bosnian, Croatian and Serbian Language in the Faculty of Philosophy at the University of Sarajevo. His research focus is in the field of modern Bosnian, Croatian

and Serbian languages, especially morphology, syntax and pragmatics. He is the author or co-author of six books: *Pragmatički aspekti romana Ponornica Skendera Kulenovića* ('Pragmatic aspects of Skender Kulenović's novel *Ponornica*'), *Pragmatika* ('Pragmatics', co-authored with Sabina Bakšić), *Nove teme iz lingvističke bosnistike* ('New Topics in Linguistic Bosnian Studies'), and *Vezniči u savremenom bosanskom jeziku* ('Conjunctions in Contemporary Bosnian Language') among others.